

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Svensson har också publicerat ett antal av dessa originella noveller i »Vår Herres åker» (1971). Man kan bara önska att han också ville ge ut några av Hedenvinds politiska och kulturfilosofiska artiklar från dessa socialismens och arbetarrörelsens ödesår.

Kurt Johannesson

Thorbjörn Lengborn: *Schriftsteller und Gesellschaft in der Schweiz. Eine Studie zur Behandlung der Gesellschaftsproblematik bei Zollinger, Frisch und Dürrenmatt*. Athenäum Verlag, Frankfurt am Main 1972.

Lengborn hat sich ein faszinierendes Thema für seine Stockholmer Dissertation 1972 gewählt. Dreimal beobachtet man in der Geschichte der Schweiz eine verstärkte Spannung zwischen Schriftsteller und Gesellschaft: zur Zeit der Reformation, im mittleren 19. Jahrhundert (Liberalismus) und in der Gegenwart. Das sind Zeiten des Umbruchs, in denen sich vorwärtstreibende Kräfte gegen eine auf dem Herkömmlichen beharrende, stumpfe Umwelt durchzusetzen suchen.

Lengborn geht so vor, dass er die drei Autoren auf bestimmte, leitmotivisch wiederkehrende Oppositionen hin untersucht. Sie lauten 1) Künstler und Gesellschaft, 2) Verhältnis zu Volk und Staat, 3) Schweiz und Europa. Das Verfahren, das durch weit ausholende geschichtliche Rückblicke mit vielen Beispielen aus der ältern Literatur begründet wird, hat zwar den Nachteil, dass die Werke der drei Autoren kaum je als geschlossene künstlerische Gebilde erscheinen, aber den grossen Vorteil, dass einige interessante Zusammenhänge zwischen den genannten Autoren sichtbar werden.

Lengborn beobachtet, dass die Spannungen in der Regel durch das Künstlertum bedingt sind und das Schweizertum erst in zweiter Linie eine Rolle spielt. Das Verhältnis des Künstlers zur Gesellschaft ist „der Einfallswinkel für die Gesellschaftskritik“. Das ist sicher richtig gesehen, denn es ist eine besonders schwierige, spröde, aber doch politisch höchst differenzierte Gesellschaft, der sich der Schweizer Autor gegenüber sieht. Gebärdet sich der Künstler unabhängig und bejaht er nicht schon im voraus Heimat und Vaterland, kommt es unweigerlich zur Frontstellung. Genau das aber ist *Albin Zollingers* Dilemma geworden. Der im Juli 1941 verstorbene Züricher Lyriker und Romancier ist am ehesten den radikalen Intellektuellen der dreissiger Jahre in Skandinavien an die Seite zu stellen. Aber der Krieg, der die Existenz der Schweiz bedrohte, zwang ihn, der zum Beispiel mit der Volksfront in Spanien sympathisierte, sich mit der Heimat zu solidarieren. So verhalten im wesentlichen seine gesell-

schaftskritischen Appelle ungehört. Lengborn hat vollkommen recht, wenn er festhält, dass weder die Kritiker der Zeit noch die Nachwelt diesem Autor gerecht geworden seien. Es ist nicht das geringste Verdienst dieses Buches, die Bedeutung Albin Zollingers erkannt und die gesellschaftskritischen Aspekte bei ihm überzeugend dargestellt zu haben.

Über *Max Frischs* politische Positionen ist schon viel diskutiert worden, aber es gibt keine so gründliche und so gut dokumentierte Untersuchung wie die Lengborns. Wahrscheinlich besitzt Frischs Haltung des „nichtkonformistischen Engagements“ ausserhalb des Landes die stärkere Durchschlagskraft, denn die offizielle Schweiz hat es immer wieder verstanden, die Brisanz in Frischs Werken zu dämpfen und unschädlich zu machen. Lengborn konstatiert: „Frisch war über den geringen Effekt, innerhalb der schweizerischen Gesellschaft zu wirken, enttäuscht.“ (S. 153.) Aber Lengborn entgeht es nicht, dass Frischs Bild von der Schweiz einseitig ist, dass er zum Beispiel den Gleichheitsbegriff oder das demokratische Prinzip (Selbstverwaltung in allen Bereichen des politischen Lebens) übersieht.

Mehr als bei Zollinger und Frisch rächt sich das Auseinanderreißen der Werke bei *Dürrenmatt*. Dürrenmatts Stücke, wie auch die bei Lengborn kaum berücksichtigte frühe Prosa, erlauben wegen der stark parodistischen und grotesken Einschläge und ihrer „offenen Form“ selten eine verbindliche Zitierung. Lengborn gelangt auf eine falsche Fährte, wenn er bei Dürrenmatt „Sympathien für eine Art ideellen Kommunismus“ findet. (S. 231.) Dürrenmatt wurzelt tief im Gemeindeprinzip der protestantischen Kirche, und er steht dem Calvinismus und damit urchristlichen Elementen sicher näher als dem Kommunismus. Es ist kaum berechtigt, den religiösen Aspekt bei Dürrenmatt in Abrede zu stellen (S. 301). – Was nun die eigentlichen Fragen – Verhältnis zum Bürgertum, zu Volk und Staat – betrifft, gibt Lengborn ein reiches Material, das einen interessanten Überblick über Dürrenmatts Stellung zu politischen Problemen erlaubt. Aber in Dürrenmatts Stücken sammeln sich die verschiedenartigsten kritischen Aspekte wie in einem Brennglas, und die Frage bleibt offen, inwieweit das Unbehagen typisch schweizerisch, inwieweit europäisch oder gar global ist. So gesehen trifft Lengborns Bemerkung wohl zu: „Was Dürrenmatt über Mentalität und Kulturverhältnisse in der Schweiz zu sagen hat, ist an sich nicht originell.“ (S. 239.)

In abschliessenden Betrachtungen („Ausblick“) zeigt Lengborn anhand zahlreicher Beispiele aus der neuesten Literatur der deutschen Schweiz, wie sich die Kluft zwischen engagiertem Schriftsteller und dem Bürgertum mehr und mehr vertieft. Für

die schweizerische Literaturgeschichtsschreibung ist das Buch von Lengborn eine Herausforderung, weil es auf der Grundlage breiter und eingehender Kenntnisse in eine bislang stark vernachlässigte Problemstellung hineinführt.

Otto Oberholzer

Louise Ekelund: *Rabbe Enckell. Modernism och klassicism under tjugotal och trettital*. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Finland 1974.

Litteraturforskningen har börjat kartlägga stora fält inom den finlandssvenska modernistiska rörelsen på 1910- och 1920-talen, men om den yngste av dess stora lyriker, Rabbe Enckell, har det än så länge skrivits förhållandevis sparsamt. Att teckna Rabbe Enckells litterära gärning har länge setts som en angelägen uppgift, och det är därför en mycket efterlängtat avhandling som Louise Ekelund skrivit och på vilken hon disputerade endast ett par veckor före diktarens bortgång på försommaren 1974. Den kommer att utgöra en viktig grund för den framtida Enckell-uppfattningen och vara en given utgångspunkt för kommande Enckell-forskning. Ändå är det med något blandade reaktioner man mottar Louise Ekelunds arbete. Det beror framför allt på besvikelsen över att flera centrala problemställningar inte tas upp till verklig behandling och över att resultaten beträffande problem som verkligen behandlas ibland kan verka konturlösa, oprecisa och svårbedömda.

Inledningsvis kan man dock oförbehållsamt konstatera att Louise Ekelunds Rabbe Enckell-bok blivit en personlig, generöst innehållsrik och på många sätt insiktsfull avhandling. Hennes styrka ligger i dokumentationen, som är mycket rik och ibland snarast löper risk att uppfattas som tyngande på gränsen till det överarbetade, samt framför allt i den psykologiska intuitionen. Hennes porträtt av Rabbe Enckell och hennes uttolkningar av hans texter präglas i allmänhet av lyhörd sensibilitet. Uppläggnings av avhandlingen förefaller att vara ett minutöst detaljarbete, vars enskildheter och kombinationer ibland är beundransvärt utförda.

I realiteten har emellertid uppläggnings av dess fragmentariserande karaktär lett till en påtaglig svåröverskådlighet, som kan irritera läsaren och säkerligen inte minst den kommande Enckell-forskningen. Avhandlingens mer allvarliga brister står dock att finna på det metodiska planet. Problemställningarna är oklart fixerade och lite nyckfullt selektiva. Bristen på precision i terminologin är påfallande, liksom osäkerheten i den komparativa metodiken. Hängivenheten för ämnet har varit stor, men man kunde efterlysa betydligt mer av kritisk distans.

Rabbe Enckell har haft rykte om sig att vara teoretikern bland de finlandssvenska modernisterna. Det är den aspekten Louise Ekelund tagit fasta på i sin undersökning. Företrädesvis behandlar hon hans teoretiska författarskap, utifrån vilket hon söker fånga de estetiska positionerna och de bakomliggande psykologiska motsättningarna. Det har inneburit att lyriken i betydande utsträckning kommit att träda i bakgrunden, liksom av kanske naturligare skäl bildkonstnären Rabbe Enckell. En allvarlig nackdel med ett sådant betraktelsesätt är självfallet att man tenderar att undervärdera den lyriska praxisen och att estetiska positioner och traditionstillhörigheter som ligger immanenta i själva lyriken löper risk att försvinna ur blickfånget.

Tendensen gör sig gällande både i framställningen av Enckell som radikal modernist på 1920-talet och som klassificerande modernist på 1930-talet. I det inledande kapitlet behandlar Louise Ekelund den modernistiska programmatikern Enckell sådan denne framträdde i en uppmärksammat tidningsartikel i Hufvudstadsbladet i december 1926, Gammalt nytt och verkligt nytt i poesi. Vi får här en analys av Enckells teoretiska ståndpunkter och hans syn på den modernistiska lyriken, men i mycket liten utsträckning blir det klargjort hur relevant hans i artikeln uttryckta uppfattning också är för hans egen lyriska praxis. De lyriska exemplifieringarna är i kapitlet förhållandevis få. Detta blir i desto högre grad en viktig invändning som man kan finna en allvarlig slagsida i bilden av den modernistiske ideologen Enckell. Louise Ekelund karakteriserar i huvudsak hans modernismuppfattning som en dynamisk estetik och definierar »dynamisk» som »skissartad snabbhet, överraskning, oväntat avbrytande, det ögonblickliga, det splittrade och sammanhangslösa – hela formupplösningen med dess nya nonchalans och associativa språng» (s. 31). »Det splittrade och sammanhangslösa» återkommer senare i en underrubrik som kriterier på modernism. Här förbiser Louise Ekelund att Enckell i artikeln faktiskt talar om »räckan av till synes sammanhangslösa bilder, 'det splittrade'» – alltså med tydliga förbehåll. Om Louise Björling skriver han uttryckligen: »Men virrvarret är icke splittring och kraftlöshet utan tvärtom en samspänning av alla motsatser till en 'vilande' kraft ovan dem.» Estetiken får nu en ensidigt destruktiv prägel, som inte ger rättvisa åt den nya konstruktivitet som kännetecknar den finlandssvenska modernismen. En följd av detta betraktelsesätt är att Louise Ekelund vill se Enckells väg under 1920- och 1930-talen som en utveckling från formupplösning till sträng formbundenhet, ett synsätt som endast äger relevans i några få ytterlighetsfall men som inte som helhet ger en rätt-